กรรมของพระอริยบุคคล
Karma of the Noble Person

พระครูปริยัติกิตติธาดา
Phrakhru Pariyattikitthada
พระครูภาวนาพัฒนบัณฑิต
Phrakhru Phawana Phatthanabandit
มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด
Mahachulalongkornrajavidyalaya Unoversity Roi Et Buddhist College

Received: 27 January 2026; Revised: 3 August 2026; Accepted: 10 August 2026

บทคัดย่อ

กรรม เป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา แบ่งออกเป็น 3 คือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม ซึ่งจะส่งผลไปตามเจตนา แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ กรรมให้ผลก่อนหรือหลัง กรรมให้ผลตามระยะเวลา ซึ่งการให้ผลของกรรมนั้นขึ้นอยู่การกระทำของบุคคลหากทำกรรมดีก็จะได้รับผลกรรมที่ดีแต่หากทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลกรรมที่ไม่ดีตอบแทน การให้ผลของกรรมนั้นไม่เลือกบุคคลเพราะส่งผลเท่าเทียมกัน ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าซึ่งพระองค์ได้รับผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ในอดีตชาติถึง ๑๔ ครั้งก่อนที่จะดับขันธปรินิพพาน ตลอดทั้งพระอรหันต์เจ้า พระอนาคามี พระสกิทาคามี พระโสดาบัน หรือ บุคคลธรรมดาทั่วไป ย่อมได้รับผลของการกระทำที่ได้กระทำไว้ หากทำกรรมชั่วย่อมได้รับผลชั่ว หากทำกรรมดีย่อมส่งผลไปในทางที่ดี ยกตัวอย่างเรื่องของพระพุทธเจ้าที่ถูกพระเทวทัตผลักก้อนหินกลิ้งลงมากระทบนิ้วเท้าของเราจนห้อเลือด พระโมคคัลลานะถูกโจรทุบตีจนตาย นางสามาวดีและสหายถูกเผาตายทั้งเป็น บุคคลที่กล่าวมานั้นล้วนเป็นพระอริยบุคคลตั้งแต่พระโสดาบันถึงพระอรหันต์ ยังไม่สามารถหลีกหนีผลของกรรมที่ตนนั้นได้กระทำไว้ได้ ปัจจุบันนั้นจะเห็นได้ว่าบุคคลบางจำพวกกระทำชั่วแต่ทำไม่ได้ดี แต่บุคคลบางจำพวกทำดีกับได้รับผลในทางที่กลับกัน ซึ่งทุกอย่างนั้นเกิดจากกรรมของแต่ละบุคคลไม่ว่าจะในอดีตก็ดีหรือปัจจุบันก็ดีผลของการกระทำนั้นย่อมส่งผลต่อบุคคลในภายหลัง

คำสำคัญ; กรรม, การให้ผลของกรรม, พระอริยบุคคล

Abstract

Karma is action accompanied by intention, divided into three categories: physical karma, verbal karma, and mental karma. These actions yield results according to their intention and are further categorized into three types: karma that yields results according to its function, karma that yields results before or after, and karma that yields results according to time. The results of

karma depend on an individual's actions; good deeds result in good consequences, while bad deeds result in bad consequences. The effects of karma are indiscriminate, impacting everyone equally. This includes the Buddha, who received the consequences of his actions in fourteen past lives before his passing; Arahants, Anagami, Sakidagami, and Sotapanna; and ordinary individuals. Bad deeds result in bad consequences, while good deeds result in good consequences. For example, the Buddha being injured by a rolling rock pushed by Devadatta, Moggallana being beaten to death by robbers, and Samavati and her companions being burned alive—all these individuals were noble beings ranging from Sotapanna to Arahant. No one can escape the consequences of their own actions. Currently, we see that some people do evil but do not receive good results, while some people do good and receive the opposite outcome. All of this is a result of each individual's karma, whether in the past or present. The consequences of actions will inevitably affect individuals in the future.

Keywords: Karma, Consequences of Karma, Noble Persons

บทนำ

ทางพระพุทธศาสนามุ่งเน้นการสอนให้มนุษย์เป็นคนดี โดยยึดหลักการทำความดี ละเว้นความชั่ว และพัฒนาจิตใจให้บริสุทธิ์ ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติที่ครอบคลุมทั้งพระภิกษุและฆราวาส เมื่อประพฤติดี ย่อมได้รับผลแห่งความดีตอบแทน และในทางตรงกันข้าม หากกระทำสิ่งไม่ดี ก็จะได้รับผลไม่ดีตอบสนองหรือที่เรียกว่า "กรรม" นั่นเอง กรรม หมายถึง การกระทำใด ๆ ที่เกิดขึ้นจากเจตนา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำผ่านทางกาย วาจา หรือใจ กรรมแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1. อกุศลกรรม คือ การกระทำที่ไม่ดีหรือเป็นโทษ 2. กุศลกรรม คือ การกระทำที่ดีหรือเป็นคุณประโยชน์ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) จะเห็นได้ว่า กรรมนั้นเป็นสิ่งที่มนุษย์นั้นกระทำไม่ว่าจะเป็นกรรมดี หรือกรรมชั่ว ย่อมจะส่งผลให้แก่ผู้ที่กระทำนั้น ๆ

การส่งผลของกรรมในแต่ละบุคคลมีความแตกต่างเนื่องจากการกระทำไม่เหมือนกัน กรรมทั้งในปัจจุบันและอดีตต่างมีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตปัจจุบัน พระพุทธเจ้าตรัสเกี่ยวกับเรื่องนี้ในฐานสูตร โดยกล่าวว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นเจ้าของ เป็นมรดก เป็นกำเนิด เป็นเผ่าพันธุ์ และเป็นที่พึ่งพิง กรรมเป็นสิ่งที่กำหนดความดีและความเลวที่แตกต่างกันไปในแต่ละบุคคล การส่งผลของกรรมไม่มีการเลือกปฏิบัติ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ไม่ว่าใครก็ตามหากทำกรรมใดไว้ ไม่ว่าจะดีหรือชั่ว ย่อมได้รับผลตามกรรม เรื่องราวเกี่ยวกับกรรมและวิบากกรรมถือเป็นเรื่องลึกซึ้งและสำคัญ ไม่ใช่หัวข้อที่เข้าใจได้ง่าย การพิจารณาว่าผลของกรรมดีหรือร้ายมีจริงหรือไม่ และส่งผลอย่างไรต่อเจ้าของกรรมนั้นซับซ้อนล้ำลึก ดังนั้นหากต้องการเข้าใจแก่นของกรรมและวิบาก ต้องอาศัยความพากเพียรและความตั้งใจในการศึกษาเพื่อให้เกิดความกระจ่างอย่างแท้จริง (พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร), 2545)

ผลของกรรมนั้นไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แม้แต่พระอริยบุคคลก็ไม่สามารถหลุดพ้นจากการส่งผลของกรรม เรื่องราวเกี่ยวกับการส่งผลของกรรมต่อพระอริยบุคคลพบได้มากมายในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ในแนวทางของพระพุทธศาสนา พระอริยบุคคลถูกแบ่งออกเป็นสี่ระดับ ได้แก่ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี พระอนาคามี และพระ

อรหันต์ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ซึ่งพระอริยบุคคลทั้ง 4 จำพวกที่กล่าวมานี้ก็หนีไม่พ้นกรรมของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นกรรมที่กระทำในปัจจุบันและกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีต ปัจจุบันมีของถกเถียงในเรื่องของกรรมหรือการกระทำว่า ทำไม่บุคคลที่ทำชั่วถึงได้ดีหรือได้รับผลของกรรมช้า แต่บางคนนั้นทำแต่ความดีกับไม่ได้ดี ซึ่งทำให้ผู้ศึกษานั้นจะได้นำเสนอเรื่องของกรรมเพื่อให้สังคมได้เข้าใจถึงการให้ผลของกรรมเป็นอย่างไร

ดังนั้นบทความนี้ผู้ศึกษาจึงสนใจที่จะนำเสนอเรื่องกรรมของพระอริยบุคคล เพื่อผู้อ่านได้เข้าใจว่ากรรมนั้นไม่ว่าจะเป็นบุคคลระดับไหนก็ไม่สามารถที่จะหลีกหนีได้ ทุกคนที่กระทำกรรมไว้จะต้องได้รับผลของกรรมที่ตนเองกระทำไม่ว่าจะเป็นในชาตินี้ หรือว่าในชาติต่อไป โดยบทความนี้จะมุ่งศึกษาเรื่องกรรมของพระอริยบุคคลโดยประเด็นที่จะนำเสนอมีในลำดับต่อไป

กรรมในพระพุทธศาสนา

คำว่า กรรม หมายถึง การกระทำ ซึ่งมีความหมายเชิงกลาง ๆ สามารถใช้ได้ทั้งในด้านดีและไม่ดี หากเป็นการกระทำที่ดีจะเรียกว่า กุศลกรรม ส่วนการกระทำที่ไม่ดีจะเรียกว่า อกุศลกรรม อย่างไรก็ตาม ในความรู้สึกทั่วไปของคนไทย คำว่ากรรมมักถูกเชื่อมโยงกับการกระทำไม่ดีและผลลัพธ์ที่ไม่พึงปรารถนา พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงให้ความหมายของกรรมไว้ในนิพเพธิกสูตรว่า "เจตนาเป็นแก่นแท้ของกรรม มนุษย์เมื่อมีเจตนาแล้ว ย่อมกระทำออกมาผ่านกาย วาจา และใจ" (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายของคำว่า กรรม หมายถึง การกระทำที่เกิดขึ้นจากเจตนา ไม่ว่าจะเป็นการกระทำทางกาย ทางวาจา หรือทางใจ การกระทำเหล่านี้สามารถแบ่งออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ 1) อกุศลกรรม หมายถึง การกระทำที่ไม่ดีหรือไม่เป็นกุศล และ 2) กุศลกรรม หมายถึง การกระทำที่ดีหรือเป็นกุศล (พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), 2546)

คำสอนเรื่องกรรมนั้นถือว่าเป็นหลักคำสอนที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาซึ่งได้แบ่งประเภทออกเป็นหลายประเภท โดยสามารถแบ่งตามคุณภาพหรือมูลเหตุแห่งการเกิดกรรม, ตามลักษณะของการกระทำ, และตามความสัมพันธ์ระหว่างกรรมกับวิบาก สำหรับกรรมที่แบ่งตามคุณภาพหรือสาเหตุการเกิดนั้น แบ่งออกเป็น 2 ประเภทหลัก คือ 1. อกุศลกรรม: หมายถึง การกระทำที่เป็นอกุศลหรือกรรมชั่ว ซึ่งมีสาเหตุมาจากโลภะ (ความโลภ), โทสะ (ความโกรธ), และโมหะ (ความหลง) 2. กุศลกรรม: หมายถึง การกระทำที่เป็นกุศลหรือกรรมดี ซึ่งมีสาเหตุมาจากอโลภะ (การไม่โลภ), อโทสะ (การไม่โกรธ), และอโมหะ (การไม่หลง) การจัดกลุ่มเช่นนี้เรียกโดยรวมว่า กรรม 2 ประเภท (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2546) กรรมแบ่งตามทางที่ทำหรือแสดงออกของกรรมจัดเป็น 3 ทาง คือ กายกรรม กรรมทำด้วยกาย หรือกระทำทางกาย วจีกรรม กรรมทำด้วยวาจา หรือการกระทำทางวาจา มโนกรรม กรรมทำด้วยใจ หรือการกระทำทางใจ (พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), 2543) การแบ่งกรรมตามสาเหตุและทางแห่งการกระทำแล้ว พระพุทธเจ้ายังได้ตรัสถึงกรรม 4 ไว้ในพระสูตรต่างๆ หลายพระสูตรด้วยกัน เช่น สังคีติสูตร กุกกุรวติสูตร และในหมวดกรรม วรรค สรุปได้ว่า กรรม 4 มี 1) กรรมดำ มีวิบากดำ คือ กรรมชั่ว ให้ผลชั่ว หมายถึง กรรมชั่วที่บุคคลทำทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นอกุศลกรรมบถ 10 เบียดเบียนทั้งตนเองและผู้อื่น ส่งผลให้ผู้กระทำได้รับแต่ความ ทุกข์ ฝ่ายเดียวเหมือนสัตว์นรกที่ได้รับโทษทัณฑ์ 2) กรรมขาว มีวิบากขาว คือ กรรมดี ให้ผลดี หมายถึง กรรมดีที่บุคคลกระทำ ทางกาย วาจา ใจ ที่เป็นกุศลกรรมบถ 10 มีผลไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ส่งผลให้ผู้ที่ได้รับมีแต่ ความสุขฝ่ายเดียว เหมือนอยู่บนสวรรค์ชั้นสุภกิณหะ 3) กรรมทั้งดำและขาว มีวิบากทั้งดำ

และขาว คือ กรรมทั้งชั่วและทั้งดี ให้ผลทั้งชั่วและดี หมายถึง การที่บุคคลกระทำทั้งกรรมชั่วและกรรมดี ทางกาย วาจา ใจ มีผลเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น และไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่นส่งผลให้ผู้ที่ได้รับมีทั้งความทุกข์และความสุขสลับกัน เหมือนมนุษย์เทวดาบางจำพวก และวินิปาติกะ 4) กรรมไม่ดำไม่ขาว มีวิบากทั้งไม่ดำและไม่ขาว เป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม คือ กรรมไม่ชั่วและกรรมไม่ดี มีผลทั้งไม่ชั่วและไม่ดีเป็นไปเพื่อความสิ้นกรรม หมายถึง การที่บุคคลมีเจตนาละกรรมทั้ง 3 ดังกล่าวข้างต้น โดยปฏิบัติตามหลักธรรมโพชฌงค์ 7 หรือมรรคมีองค์ 8 (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ประเภทของกรรมนั้นนอกจากปรากฏในพระไตรปิฎกแล้ว ยังมีกรรม 12 ปรากฏในคัมภีร์วิสุทธิมรรค ซึ่งจัดเป็นคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนาชั้นอรรถกถา แต่งโดยพระพุทธโฆษาจารย์ได้รวบรวมกรรมในพระไตรปิฎก โดยยึดพระพุทธพจน์เป็นหลักจัดแบ่งกรรมออกเป็นประเภทต่าง ๆ ตามผลของกรรมที่ได้รับ มี 3 ประเภท ประเภทละ 4 อย่าง ดังได้แก่ 1) ชนกกรรม เป็นกรรมที่ทำหน้าที่ยังวิบากให้เกิดขึ้นในวัฏภูมิ 2) อุปัตถัมภกกรรม กรรมมีหน้าที่อุปถัมภ์ค้ำชูกรรมของสัตว์ให้ไปในทางดีก็ได้ ทางไม่ดีก็ได้ 3) อุปปีฬกกรรม กรรมมีหน้าที่ในการเบียดเบียนทำร้ายกรรมที่มีสภาพตรงกันข้ามกับตน 4) อุปฆาตกกรรม หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อุปัจเฉทกกรรม กรรมนี้จะทำหน้าที่ในการเข้าไปฆ่าตัดรอนกรรมอื่นที่มีสภาพในทางตรงกันข้ามกับตน 5) ครุกรรม กรรมหนักซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่ 1 6) อาสันนกรรม กรรมที่กระทำในเวลาใกล้จะตาย 7) อาจิณณกรรม หรือ พหุลกรรม เป็นกรรมที่ทำบ่อย ๆ 8) กตัตตากรรม กรรมที่สักว่ากระทำ 9) ทิฏฐธรรมเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน คือ ให้ผลชาตินี้ หมายความว่า ทิฏฐธรรมเวทนียกรรมนี้เป็นกรรมที่ให้ผลรวดเร็วเป็นปัจจุบัน 10) อุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติหน้าหมายความว่า อุปปัชชเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ให้ผลช้าเป็นที่สองรองจากทิฏธรรมเวทนียกรรม เมื่อสัตว์กระทำเข้าแล้วย่อมได้รับผลใน ชาติที่ 2 คือ ในชาติหน้าซึ่งต่อจากชาตินี้อย่างแน่นอนโดยมีการให้ผลดีผลชั่วตามฝักฝ่ายของตนที่ได้กระทำไว้ 11) อปราปริยเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป หมายความว่า อปราปริยเวทนียกรรม เป็นกรรมที่ให้ผลช้ากว่าทิฏธรรมเวทนียกรรมและอุปปัชชเวทนียกรรม เมื่อสัตว์กระทำเข้าแล้วย่อมได้รับผลกรรมในชาติที่ 3 เป็นต้นไปโดยมีการผลดีผลร้ายตามฝักฝ่ายแห่งตน 12) อโหสิกรรม กรรมที่สำเร็จเป็นกรรมแล้ว แต่กลายเป็นหมันไปเพราะไม่มีโอกาสให้ผลในอดีตกาล ปัจจุบันกาล และอนาคตกาล (สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร), 2546)

สรุปได้ว่า การกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา แบ่งออกเป็น 3 คือ การแสดงออกด้ายเจตนาทางกาย เรียกว่า กายกรรม การกระทำที่แสดงออกด้วยเจตนาทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม การกระทำที่แสดงออกด้วยเจตนาทางใจ เรียกว่า มโนกรรม ซึ่งจะส่งผลไปตามเจตนานั้น ๆ คือ เจตนาดีก็จะส่งผลไปทางด้านกุศลกรรม ถ้าเจตนาไม่ดีก็ส่งไปทางด้าน อกุศลกรรม กรรมแบ่งตามทางที่ทำมี 3 อย่างคือ ทางกาย ทางวาจา ทางใจ มี 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายชั่วเรียก ทุจริต ฝ่ายดีเรียก สุจริต มโนกรรมเป็นจุดเริ่มต้นของการทำกรรมทางกายและวาจา พระพุทธศาสนาจึงจัดว่ามโนกรรมสำคัญที่สุด มโนกรรมที่มีโทษมากที่สุด คือ มิจฉาทิฏฐิ มีประโยชน์ มากที่สุด คือ สัมมาทิฏฐิ และได้แบ่งประเภทของกรรมไว้ตามสาเหตุการเกิด ตามทางแห่งการทำ กรรมและตามความสัมพันธ์กันของกรรมและวิบาก ซึ่งเมื่อสรุปแล้ว อกุศลกรรม (กรรมชั่ว) ให้วิบาก (ผล) ชั่ว หรือทุกข์ และเกิดจากกุศลกรรม (กรรมดี) ให้วิบาก (ผล) ดีหรือสุข โดยทั้งกรรมชั่วและกรรมดี มีทางกระทำกรรมทางกาย วาจา ใจ ผลที่ได้รับระดับชั้นใน คือ จิตใจเป็นความทุกข์ หรือสุขใจ ประเภทกรรมแบ่งออกเป็น กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ มี 4 อย่าง คือ ชนกกรรม อุปถัมภกกรรม อุปปีฬกกรรรม กรรมเบียดเบียน 4. อุปฆาตกกรรม กรรมประเภทที่ 2 กรรมให้ผลก่อนหรือหลัง (กรรมให้ผลตามลำดับ) มี 4 อย่าง คือ ครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม กตัตตากรรม กรรมประเภทที่ 3 กรรมให้ผลตาม

ระยะเวลา กรรมประเภทนี้มี 4 อย่าง คือ ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม อุปปัชชเวทนียกรรม อปราปริยเวทนียกรรม อโหสิกรรม

พระอริยบุคคลในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาได้จัดแบ่งระดับของพระอริยบุคคลออกเป็นโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล และอรหัตตมรรค อรหัตตผล (ที.ปา (ไทย) 11/242/287) นอกจากนี้ยังได้จำแนกพระอริยบุคคล 8 คือ จำแนกตามขั้นหรือคุณธรรมที่ปรากฏ ซึ่งเมื่อกล่าวโดยระดับขั้นตอนใหญ่แล้วมีเพียง และแบ่งย่อยออกไปในแต่ละระดับแลแต่ละคู่ จึงเป็นอริยบุคคล 8 มีรายละเอียดดังนี้

1) พระอริยบุคคลที่บรรลุโสดาปัตติผลแล้ว (โสดาบัน)

2) พระอริยบุคคลที่มุ่งมั่นปฏิบัติเพื่อบรรลุโสดาปัตติผล

3) พระอริยบุคคลที่บรรลุสกทาคามีผลแล้ว (สกทาคามี)

4) พระอริยบุคคลที่ปฏิบัติเพื่อให้บรรลุสกทาคามีผล

5) พระอริยบุคคลที่บรรลุอนาคามีผลแล้ว (อนาคามี)

6) พระอริยบุคคลที่ตั้งใจปฏิบัติเพื่อบรรลุอนาคามีผล

7) พระอริยบุคคลที่บรรลุอรหันต์ผลแล้ว (อรหันต์)

8) พระอริยบุคคลที่พากเพียรปฏิบัติเพื่อให้บรรลุอรหัตตผล (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรค โดยนับตั้งแต่พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตตผล เป็นที่หนึ่งพระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในโสดาปัตติมรรคนั้น จึงชื่อว่า เป็นพระอริยบุคคลที่ 8 พระอรหันต์ เป็นพระอริยบุคคลที่หนึ่ง เพราะความที่ท่านเป็นพระทักขิไณยบุคคลผู้เลิศ โดยการนับตามลำดับพระทักขิณยบุคคล พระอริยบุคคลผู้ตั้งอยู่ในอรหัตมรรคเป็นที่ 2

สรุปได้ว่า พระอริยบุคคลแบ่งออกเป็น 8 จำพวก คือ โสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกทาคามิมรรค สกทาคามิผล อนาคามิมรรค อนาคามิผล และอรหัตตมรรค อรหัตตผล โดยมีความ เชื่อมโยงกับผู้บรรลุ ได้แก่ พระโสดาบัน เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยโสดาปัตติมรรค และตั้งอยู่ในโสดาปัตติผล พระสกทาคามี เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยสกทาคามิมรรค และตั้งอยู่ในสกทาคามิผล พระอนาคามีเป็นผู้ถึง พร้อมด้วยอนาคามิมรรค และตั้งอยู่ในอนาคามิผลและพระอรหันต์เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยอรหัตตมรรค

การให้ผลกรรมของพระอริยบุคคล

กรรมเป็นผลของกระทำซึ่งทุกคนนั้นจะต้องได้รับผลนั้นๆ ตามที่ตนนั้นได้กระทำไว้ หากทำกรรรมดีก็ย่อมได้รับผลดี แต่หากทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลตอบแทนเช่นกันไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าถึงแม้พระองค์จะสามารถที่จะตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังได้รับผลของการกระทำหรือกรรมของตนที่ได้ทำไว้ในอดีต สรุปได้ดังนี้

1. เราเคยพบพระภิกษุที่ยึดการอยู่ในป่าเป็นวิถีชีวิตและได้ถวายผ้าเก่าให้ท่าน เราปรารถนาจะเป็นพระพุทธเจ้าในครั้งแรกเพราะการถวายผ้าเก่านั้น กรรมดีจากการกระทำนี้จะส่งผลให้เราเป็นพระพุทธเจ้า กรรมนี้เป็นกุศลกรรม

2. อดีตเราเคยเป็นคนเลี้ยงวัว พาวัวไปกินหญ้า เห็นแม่วัวดื่มน้ำที่ขุ่นมัวจึงห้ามไม่ให้มันดื่ม เพราะวิบากกรรมนี้ ในชีวิตนี้ แม้เราจะหิวน้ำแค่ไหน ก็ไม่ได้ดื่มตามใจปรารถนา

3. ครั้งหนึ่งเราเคยเป็นนักเลงชื่อปุนาลิ หรือบางแห่งเรียกมุนาลิ ได้ใส่ความพระปัจเจกพุทธเจ้าชื่อสุรภี ซึ่งไม่โต้ตอบความร้าย ด้วยผลของกรรมนั้น เราต้องอยู่ในนรกระยะเวลานานและได้รับทุกข์อย่างมากหลายพันปี ด้วยกรรมที่ยังหลงเหลือ ในภพสุดท้ายนี้ เราจึงถูกใส่ความเพราะนางสุนทริกา

4. เราเคยใส่ความพระเถระชื่อนันทะ สาวกของพระพุทธเจ้าผู้ที่ชนะอันตรายทั้งหมด เราจึงต้องพบกับการเกิดในนรกถึงหมื่นปี ต่อมาเมื่อกลับมาเกิดเป็นมนุษย์ ก็ถูกใส่ความด้วยผลของกรรมที่ยังคงเหลือจากนางสุนทริกาที่มากับหมู่คน

5. ในอดีตเราเป็นพราหมณ์ชื่อสุตวา ซึ่งคนทั่วไปเคารพบูชา สอนมนต์ให้แก่ 500 มาณพในป่าใหญ่ เราเห็นฤาษีน่าเกรงขาม มีอำนาจและได้อภิญญาห้า จึงใส่ความว่าฤาษีพวกนี้หลงในกาม หลังจากที่เราใส่ความ มาณพทั้งหมดไปบอกต่อประชาชนว่าเป็นจริง ผลจากกรรมนี้ทำให้พระภิกษุ 500 รูปถูกใส่ความเพราะเหตุจากนางสุนทริกา

6. พระศากยมุนีทรงเล่าว่า ในอดีตเราได้ฆ่าน้องชายต่างมารดาเพราะทรัพย์ โดยขังไว้ในซอกเขาแล้วใช้ก้อนหินทับ ด้วยวิบากกรรมนี้ พระเทวทัตจึงกลิ้งก้อนหินโดนนิ้วเท้าของเราจนเลือดออก

7. อดีตเรามีความคึกคะนองในวัยเด็ก เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าจึงจุดไฟเผาเส้นทาง วิบากกรรมนี้นำไปสู่เหตุการณ์ที่พระเทวทัตชักชวนมือธนูฆ่าคนหมายฆ่าเรา

8. ในชีวิตก่อน เราเคยเป็นผู้บังคับช้าง จับพระปัจเจกมนี จนเกิดเหตุการณ์ที่ช้างนาฬาคิรีตัวดุร้ายวิ่งมาท้าทาย

9. ครั้งหนึ่งเราเป็นทหารและหัวหน้าใหญ่ฆ่าคนมากมายด้วยหอก กรรมที่ยังไม่หมดนี้ทำให้ตอนนี้ไฟยังไหม้รอบเท้าของเรา

10. ในวัยเยาว์ ปูมหลังของเราในฐานะลูกชาวประมงทำให้เกิดชื่นชมเมื่อเห็นคนฆ่าปลา ผลวิบากจึงทำให้เจ็บปวดศีรษะเมื่อเห็นเจ้าศากยะถูกเบียดเบียนและถูกฆ่าโดยพระเจ้าวิฑูฑภะ ซึ่งมีแค้นต่อเจ้าศากยะ

11. เราเคยตำหนิพระสาวกในศาสนาของพระพุทธเจ้าผุสสะให้กินแต่ข้าวแดง ด้วยผลแห่งกรรม ถึงแม้ถูกนิมนต์โดยพราหมณ์ในเมืองเวรัญชา แต่ก็ต้องบริโภคข้าวแดงสามเดือนเต็ม

12. ในอดีตเราเคยรังแกนักมวยปล้ำ ทำให้ได้รับผลแห่งกรรม ความปวดหลังเกิดขึ้นแก่เรา

13. ครั้งหนึ่งเราทำหน้าที่เป็นหมอรักษาโรค ทำให้ลูกเศรษฐีตายด้วยยาถ่าย วิบากกรรมทำให้เกิดโรคปักขันทิกาพาธในตอนท้าย

14. พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงเล่าว่า เมื่อเราเป็นมาณพชื่อโชติปาละ ได้กล่าวกะพระสุคตเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ในกาลนั้นว่า จักมีโพธิมณฑลแต่ที่ไหนโพธิญาณนั้นท่านได้ยากยิ่ง ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้นเราได้ทำกรรมที่ทำได้ยากคือทุกกรกิริยา ที่ตำบลอุรุเวลาเสนานิคมตลอด 6 ปี แต่นั้นจึงได้บรรลุโพธิญาณ แต่เรามิได้บรรลุโพธิญาณอันสูงสุดด้วยหนทางนี้ คือมิได้บรรลุโพธิญาณด้วยทุกกรกิริยานี้ เราอันบุพกรรมตักเตือนแล้ว จึงแสวงหาโพธิญาณในทางที่ผิด บัดนี้เราเป็นผู้สิ้นบาปและบุญ เว้นจากความเร่าร้อนทั้งปวงไม่มีความโศกเศร้า ไม่คับแค้น เป็นผู้ไม่มีอาสวะ จักนิพพาน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จะเห็นได้ว่าแม้แต่พระพุทธเจ้าเองก็ยังได้รับผลของการกระทำหรือกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่ได้ทำไว้ในอดีตชาติ ซึ่งเป็น อปราปริยเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติต่อ ๆ ไป หมายความว่า อปราปริยเวทนียกรรม เป็น

กรรมที่ให้ผลช้ากว่าทิฐธรรมเวทนียกรรมและอุปปัชชเวทนียกรรม เมื่อสัตว์กระทำเข้าแล้ว ย่อมได้รับผลกรรมในชาติที่ 3 เป็นต้นไปโดยมีการผลดีผลร้ายตามฝักฝ่ายแห่งตน

นอกจากเรื่องราวของการได้รับผลกรรมของพระพุทธเจ้าแล้วในพระอรหันต์ก็จะต้องได้รับกรรมหรือผลของการกระทำของตนเช่นกัน เช่น เรื่องของพระโมคคัลลานะที่ถูกโจรทุบตีจนตาย ทั้งที่ท่านนั้นเป็นพระอรหัต์มีฤทธิ์มาก ซึ่งเกิดจากผลกรรมในอดีตชาติความว่ากุลบุตรคนหนึ่งในนครพาราณสี กระทำการงานมีการซ้อมข้าวและหุงข้าวเป็นต้นด้วยตนเอง ปฏิบัติบิดามารดา บิดามารดาของเขาจึงกล่าวว่า ลูกเอ๋ย เจ้าผู้เดียวกระทำการงานทั้งในบ้านและในป่าลำบาก เราจักนำนางกุมาริกาคนหนึ่งมาให้เจ้า แม้ถูกกุลบุตรนั้นห้ามว่า ข้าแต่คุณพ่อและคุณแม่ท่านทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ตราบใด ลูกจักบำรุงคุณพ่อและคุณแม่ด้วยมือของตนเอง แต่พ่อแม่ก็ยังอ้อนวอน แล้วนำนางกุมาริกามาให้ กุมาริกานั้นบำรุงบิดามารดาของเขาได้ 2-3 วันเท่านั้น ภายหลังไม่ปรารถนาแม้จะเห็นคนทั้งสองนั้น จึงยกโทษว่าดิฉันไม่อาจอยู่ในที่เดียวกันกับบิดามารดาของท่าน เมื่อกุลบุตรนั้นไม่เชื่อถือถ้อยคำของตน ในเวลาเขาออกไปข้างนอก จึงเอาชิ้นเปลือกปอและฟองข้าวยาคูมาโรยในที่นั้น ๆ อันกุลบุตรนั้นมาแล้วถามว่านี้อะไรกันนางจึงกล่าวว่านี่เป็นกรรมของคนทั้งแก่ทั้งบอดเหล่านี้ เขาเที่ยวกระทำให้สกปรกไปทั่วเรือน ฉันไม่อาจอยู่ในที่เดียวกันกับคนเหล่านี้ เมื่อนางกล่าวอยู่บ่อย ๆ สัตว์ผู้ได้บำเพ็ญบารมีมาแล้วแม้เห็นปานนี้ก็แตกกับบิดามารดากุลบุตรนั้นจึงกล่าวว่า ช่างเถอะเราจักรู้กรรมที่จะทำแก่คนเหล่านั้น จึงให้บิดามารดาบริโภคแล้วกล่าวว่าข้าแต่คุณพ่อคุณแม่พวกญาติของท่านทั้งสองในที่ชื่อโน้น หวังการมาพวกเราจักไปในที่นั้นแล้วยกบิดามารดาขึ้นยานน้อยพาไป ในเวลาถึงท่ามกลางดงจึงกล่าวว่าข้าแต่พ่อท่านจงถือเชือก พวกโคจะเดินไปตามความสำคัญของอาญาในที่นี้มีพวกโจรอยู่ ฉันจะลงเดินไปแล้วให้เชือกในมือของบิดา ตนเองลงเดินไปได้เปลี่ยนเสียงกระทำให้เป็นเสียงพวกโจรตั้งขึ้น บิดามารดาได้ยินเสียงสำคัญว่าโจรตั้งขึ้นจึงกล่าวว่าพ่อพวกโจรตั้งขึ้นแล้วพวกเราเป็นคนแก่ พ่อจงรักษาเฉพาะตนเองเถิด บิดามารดาแม้จะร้องอยู่เขาก็กระทำเสียงโจรทุบให้ตายแล้วโยนทิ้งไปในดงแล้วกลับมา พระศาสดาครั้นตรัสบุรพกรรมนี้ของพระเถระแล้วจึงตรัสว่า โมคคัลลานะกระทำกรรมมีประมาณเท่านี้ ไหม้อยู่ในนรกหลายแสนปีด้วยผลวิบากที่เหลือเพียงนั้น จึงเป็นผู้แหลกละเอียดเพราะทุบอย่างนั้นแล้วถึงความตายสิ้นร้อยอัตภาพโมคคัลลานะได้ความตายอันสมควรแก่กรรมของตนอย่างนี้ทีเดียว (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) จากเรื่องราวดังกล่าวจะเห็นได้ว่าการให้ผลของกรรมนั้นไม่เลือกบุคคล ทุกคนที่กระทำกรรมดีย่อมได้รับผลดี ส่วนบุคคลที่ทำกรรมชั่วก็จะได้รับผลกรรมที่ตนได้ทำไว้ซึ่งกรรมของอดีตชาติของพระโมคคัลลานะจัดเป็นครุกรรม กรรมหนักซึ่งมีอำนาจให้ผลเป็นลำดับที่ 1 เนื่องจากเป็นการกระทำอนันตริยกรรม กรรมนี้ไม่มีกรรมใดมากางกั้น การให้ผลแห่งครุกรรมนี้ได้เลย ถ้าเป็นครุกรรมฝ่ายอกุศลก็จะชักนำเจ้าของกรรมไปปฏิสนธิในนิรยภูมิทันทีหลังจากตายไปแล้ว แต่ถ้าครุกรรมฝ่ายกุศลก็จะให้ผลนำไปปฏิสนธิในสุคติภูมิในภายหลังจากที่ตายแล้วเช่นกัน ซึ่งการที่อดีตชาติพระโมคคัลลานะได้เคยกระทำกรรมหนักไว้ทำให้ท่านได้ตกนรกและเมื่อพ้นจากนรกแล้วก็ยังได้รับเศษกรรมในชาติสุดท้ายด้วยการถูกโจรทุบตีจนตาย

เรื่องราวของกรรมของพระโสดาบันนี้ผู้ศึกษาจะได้นำเสนอกรรมของนางสามาวดีที่ได้บรรลุธรรมในระดับพระโสดาบัน แต่ก็ยังได้รับกรรมที่ตนได้ทำไว้ โดยเรื่องราวมีอยู่ว่า ในวันที่พระเจ้าอุเทนเสด็จทรงโปรดในสวนหลวง พระนางมาคันทิยาได้คิดวางแผนร้าย โดยสั่งให้คนรับใช้นำผ้าชุบน้ำมันไปพันรอบเสาในปราสาทของพระนางสามาวดี แล้วชักชวนพระนางและบริวารทั้งหมดเข้าไปอยู่ในห้องเดียวกัน ก่อนจะล็อกประตูจากด้านนอกและจุดไฟเผาปราสาท เมื่อเปลวไฟลุกลามเข้ามาใกล้ พระนางสามาวดีรักษาความสงบ และแนะนำหญิงบริวารทั้ง 500 คนให้มีเมตตาต่อทุกคน รวมถึงพระนางมาคันทิยา พร้อมกันนี้ยังสอนให้มีสมาธิและปฏิบัติตามหลักการทางจิตใจอย่าง

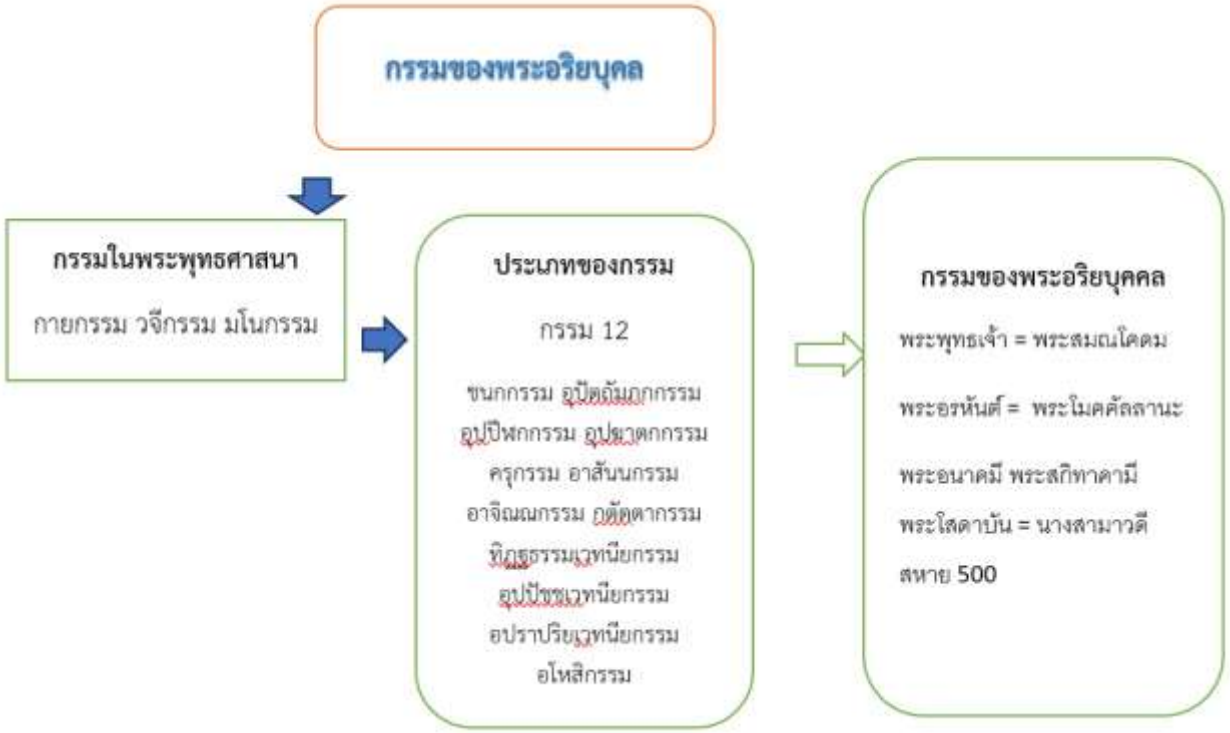
มั่นคง หลายคนบรรลุผลทางธรรมก่อนที่จะเสียชีวิตจากเพลิงไหม้ และทุกคนได้ไปเกิดใหม่ในสุคติสวรรค์ การเผาปราสาทเกิดจากกรรมในอดีตกาลจากการที่พระเจ้าอุเทนปกครองกรุงพาราณสีและถวายอาหารให้พระปัจเจกพุทธเจ้า 8 องค์ประจำวัน พระนางสามาวดีและแม่สหาย 500 คนก็อยู่ในราชสำนัก และช่วยงานเลี้ยงภัตตาหาร ต่อมามีเหตุการณ์หนึ่งที่พระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่งไปเข้าฌานบริเวณริมน้ำ ขณะนั้นพระราชาพาหญิงเหล่านี้เล่นน้ำจนหนาวและขึ้นมาพักผิงไฟข้างกองหญ้า โชคร้ายที่ไฟลามไปเผากองหญ้าที่พระปัจเจกพุทธะนั่ง กลัวความผิด หญิงเหล่านี้จึงพยายามอำพรางสถานการณ์ด้วยการหาไม้ฟืนมาสุมทับ แต่แม้จะสุมไฟสูงเพียงใดก็ไม่สามารถทำอันตรายพระปัจเจกพุทธะได้ จนกระทั่งท่านออกจากสมาบัติในวันที่เจ็ดและเสด็จยอดปกติ ส่วนหญิงผู้ก่อเหตุ ต้องผ่านหลายพันปีในนรกและชดใช้กรรมถูกเผาอีก 100 ชาติในชีวิตต่อๆ มา (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

จะเห็นได้ว่าการให้ผลของกรรมของนางสามาวดีพร้อมทั้งหญิงสหายนั้นนอกจากจะได้ผลของกรรมที่ได้กระทำไว้ซึ่งจัดเป็น ชนกกรรม เป็นกรรมที่ทำหน้าที่ยังวิบากให้เกิดขึ้นในวัฏภูมิ ไม่ว่าจะเป็นสัตว์เดียรัจฉาน มนุษย์ เทวดา หรือจะเกิดเป็นอะไรก็ตาม ย่อมเกิดจากเหตุปัจจัยจากชนกกรรมด้วยกันทั้งสิ้น ชนกกรรม มีหน้าที่ในการตกแต่งให้ไปเกิดทั้งหมด ทำให้นางและสหายได้ตกนรก และเมื่อพ้นจากนรกแล้วยังได้รับอุปปัชชเวทนียกรรม กรรมที่ให้ผลในชาติหน้า เป็นกรรมที่ให้ผลช้าเป็นที่สองรองจากทิฐธรรมเวทนียกรรม เมื่อสัตว์กระทำเข้าแล้วย่อมได้รับผลใน ชาติที่ 2 คือ ในชาติหน้าซึ่งต่อจากชาตินี้อย่างแน่นอนโดยมีการให้ผลดีผลชั่วตามฝักฝ่ายของตนที่ได้กระทำไว้ ทำให้นางสามาวดีและสหายได้ถูกเผาทั้งเป็นจนเสียชีวิต

จากการศึกษาเรื่องกรรมของพระอริยบุคคลผู้วิจัยสรุปได้ว่า กรรมหรือการกระทำเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อผู้ที่กระทำเองหากเป็นกรรมดีก็ย่อมได้รับผลดีตอบแทน แต่หากเป็นกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลที่ไม่ดีตอบแทน ซึ่งการให้ผลของกรรมนั้นจะไม่เลือกระดับบุคคล ไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้าแม้พระองค์จะบรรลุเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วพระองค์ก็ยังต้องรับเศษกรรมที่เคยได้กระทำไว้ในอดีตชาติก่อนที่พระองค์จะเสด็จดับขันธพระปรินิพพานถึง ๑๔ ครั้งด้วยกัน ถึงแม้จะไม่ใช่กรรมหนักแต่จะเห็นได้ว่ากรรมนั้นสามารถส่งผลให้ทุกคนที่ได้กระทำต้องรับผลกรรมนั้น นอกจากพระพุทธเจ้าแล้วพระอรหันต์ พระอนาคามี พระสกิทาคามี พระโสดาบัน หรือบุคคลธรรมดา ก็ไม่สามารถหลีกหนีกรรมที่ตนได้กระทำไว้ได้ ซึ่งผลของกรรมนั้นจะส่งผลทั้งในทันที คือ ชาติปัจจุบัน ในชาติต่อไปที่ทำให้นำไปสู่อบายภูมิ หากทำกรรมผลกรรมนั้นก็ยังจะส่งผลต่อผู้กระทำแม้ว่าจะได้รับผลกรรมในอบายภูมิแล้วก็ตาม โดยขึ้นอยู่กับการกระทำกรรมนั้นในอดีตมีมากหรือน้อยตามกำลัง หากเป็นกรรมดียอมส่งผลไปในทางด้านที่ดี และหากเป็นกรรมชั่วย่อมส่งผลไปในด้านที่ไม่ดี ดังนั้นกรรมจึงเป็นสิ่งที่สามารถกำหนดความเป็นอยู่และการดำรงชีวิตของมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลายเป็นอย่างมาก และส่งผลไปทุกภาพทุกชาติหากยังมีการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏฏสงสาร

องค์ความรู้ใหม่

จากการศึกษาเรื่อง กรรมของพระอริยบุคคล ผู้วิจัยได้องค์ความรู้ใหม่ดังแผนภาพดังต่อไปนี้

ภาพที่ 1 องค์ความรู้ใหม่

สรุป

กรรมเป็นการกระทำที่ประกอบด้วยเจตนา แบ่งออกเป็น 3 คือ การกระทำมีแสดงออกด้วยเจตนาทางกาย เรียกว่า กายกรรม การกระทำที่แสดงออกด้วยเจตนาทางวาจา เรียกว่า วจีกรรม การกระทำที่แสดงออกด้วยเจตนาทางใจ เรียกว่า มโนกรรม ซึ่งจะส่งผลไปตามเจตนานั้น ๆ คือ เจตนาดีก็จะส่งผลไปทางด้านกุศลกรรม ถ้าเจตนาไม่ดีก็ส่งไปทางด้าน อกุศลกรรม และแบ่งประเภทของกรรมไว้ คือ กรรมที่ให้ผลตามหน้าที่ มี 4 อย่าง คือ ชนกกรรม อุปถัมภกกรรม อุปปีฬกกรรรม กรรมเบียดเบียน 4. อุปฆาตกกรรม กรรมประเภทที่ 2 กรรมให้ผลก่อนหรือหลัง มี 4 อย่าง คือ ครุกรรม อาสันนกรรม อาจิณณกรรม กตัตตากรรม กรรมประเภทที่ 3 กรรมให้ผลตามระยะเวลา กรรมประเภทนี้มี 4 อย่าง คือ ทิฏฐธัมมเวทนียกรรม อุปปัชชเวทนียกรรม อปราปริยเวทนียกรรม อโหสิกรรม ซึ่งการให้ผลของกรรมนั้นขึ้นอยู่การกระทำของบุคคลหากทำกรรมดีก็จะได้รับผลกรรมที่ดีแต่หากทำกรรมชั่วก็ย่อมได้รับผลกรรมที่ไม่ดีตอบแทน การให้ผลของกรรมนั้นไม่เลือกบุคคลเพราะส่งผลเท่าเทียมกันไม่ว่าจะเป็นพระพุทธเจ้า พระอรหันต์เจ้า พระอนาคามี พระสกิทาคมี พระโสดาบัน หรือบุคคลธรรมดาทั่วไป ซึ่งขึ้นอยู่กับการกระทำของแต่ละบุคคล หากทำกรรมชั่วก็จะนำไปสู่อบายภูมิ หรืออาจจะส่งผลในชาติปัจจุบัน ทั้งนี้แม้เราจะได้ใช้กรรมด้วยการตกไปสู่อบายภูมิแล้วก็ยังได้รับเศษกรรมในชาติต่อไปอีกด้วย ยกตัวอย่างเรื่องของพระพุทธเจ้า พระโมคคัลลานะ นางสามาวดี ที่จะต้องรับผลกรรมที่ได้กระทำไว้

เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

_____. อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2560). กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2543). พุทธธรรม. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมปิฎก (ป. อ. ปยุตฺโต). (2546). พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์. พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

พระธรรมสิงหบุราจารย์ (จรัญ ตธมฺโม). (2548). กรรมฐานแก้กรรมสำหรับผู้นำ นักธุรกิจและนักบริหาร. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์กู๊ดมอร์นิ่ง.

พระพรหมโมลี (วิลาศ ญาณวโร). (2545) กรรมทีปนี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ดอกหญ้า.

สมเด็จพระพุฒาจารย์ (อาจ อาสภมหาเถร). (2546). คัมภีร์วิสุทธิมรรค. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: บริษัทประยูรวงศ์พรินติ้ง จำกัด.

สุนทร ณ รังสี. (2543). พุทธปรัชญาจากพระไตรปิฎก. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย.